

רב-לשוניות בארץ קולטת הגירה: איך מלמדים, איך מטפחים

מריה ילנבסקאיה

M. Muchnik, M. Niznik, A. Teferra and T. Gluzman,

Elective Language Study and Policy in Israel:

A Sociolinguistic and Educational Study.

[לימוד לשונות-בחירה והמדיניות בתחום זה בישראל:]

מחקר סוציו-לינגוויסטי וחינוכי]

Palgrave: Macmillan, 2016

מחברי הספר הציבו לעצמם יעד שאפתני: לערוך ניתוח משווה של לימוד שפות-בחירה (שפות הנלמדות בבחירת התלמידים ואינן חובה) בבתי ספר ישראליים, ולהציגו בהקשר חינוכי וחברתי רחב. מאחר שכל ארבע השפות שבהן מדובר כאן (רוסית, אמהרית, ספרדית וצרפתית) הן גם שפות של קהילות עוליים גדולות, הוראתן בבית הספר מתגלה כתופעה מורכבת הקשורה באופן הדוק לסוגיות של עמדות הרוב כלפי קבוצות אלה, המיצב (הסטטוס) של לשונות אלה בארץ ודרגת ההשתלבות שלהן באוכלוסייה הכללית. יתר על כן: מצב ההוראה של לשונות אלה משקף שינויים שהתחוללו בישראל כלפי ריבוי הלשונות באוכלוסייה, ואת האינטראקציה בין הגישה האינסטרומנטלית לגישה הסימבולית בלימוד שפה.

לכל אחד מאתנו יש זהויות מרובות, ואגב קריאת הספר הזה עמדתי על כך שהוא מדבר אל 'עצמיים' שונים בתוכי: אני קוראת אותו כמורה לשפה במוסד אקדמי התרה ללא הרף אחר דרכים טובות יותר לעורר מוטיבציה אצל תלמידיה הסטודנטים, המתעניינים במדע ובטכנולוגיה הרבה יותר מאשר בלימוד שפות. עיינתי בספר גם כחוקרת העוסקת בניתוח תצורות (configurations) משתנות והיברידיות של לשונות ותרבותם של מהגרים. התבוננתי בו כמו-כן כמהגרת שבני משפחתה פזורים בעולם ומדברים חמש לשונות שונות, מה שהופך את התקשורת הבין-דורית כמו גם את התקשורת בין בני-הגיל הצעירים של המשפחות בארצות השונות לאתגר של ממש; ולבסוף, הספר דיבר אלי כאזרחית שאכפת לה משימור השפות, מן הגיוון התרבותי ומן העתיד בכלל של לשון האם שלי בארץ שהפכה לביתי.

ד"ר מריה ילנבסקאיה היא חבר-הוראה בכיר בחוג למקצועות הומניים ואמנויות בטכניון, חיפה.

ספרים

מריה ילנבסקאיה -

רב-לשוניות בארץ קולטת הגירה: איך מלמדים, איך מטפחים

ואין זה מפליא: הספר הוא רב-פני, הוא מציג מנעד רחב של שאלות מחקר, והוא משכנע במסקנותיו, מאחר שהוא מעוגן יפה בתאוריה אתנוגרפית, פדגוגית ובלשנית. הספר הוא גם פרויקט בעתו ממש, בשל האמביוולנטיות שחשים בה כיום העוסקים במחקרי לשון. מצד אחד, ב'חברת הידע' המתעוררת תעשיות רבות מבוססות על טקסט ודורות מיומנויות תקשורת, כך שבקיות בלשונות אחדות הפכה למצרך בעל ערך. כתוצאה מכך, בארצות רבות, ומעל לכול באיחוד האירופי, תוכנית הלימודים בבתי הספר כוללת לימוד חובה ולימוד-מבחירה של לשונות זרות; מצד שני, כתחום לימוד, המקצועות ההומניים, ובכלל זה שפות, שרויים במשבר עקב הירידה הנמשכת בהערכת הציבור למקצועות אלה. הנהלות של מוסדות לימוד רבים מדרבנות סטודנטים/לומדים לרכז את מאמציהם במדע ובטכנולוגיה, תכופות על חשבון המקצועות ההומניים ולימוד שפות. יתר על כן: עם ההתפשטות והגידול בזמינות של טכנולוגיות הלמידה אנו עדים לחיסול הדרגתי של סביבות הלימוד וספרי הלימוד המסורתיים וללחץ גובר והולך להעתיק את הדגש מהפורמטים המוכרים ללמידה אלקטרונית (gninrael-e) ולמידה ניידת (gninrael-m). לתחום הוראת השפות לא נותר אלא להמציא עצמו מחדש - משימה בלתי אפשרית ללא מצע של ניתוח זהיר ומעמיק, מן הסוג המצוי בפרסום שאנו דנים בו כאן.

הספר הזה הוא בעל ערך רב לקוראים ברחבי העולם, משום שהוא מצביע בכנות על המחיר ששולם בטיפוחה הבלעדי של העברית תוך דיכוי לשונות התפוצה של היהודים, והוא מראה כמה חשוב לארץ קולטת-ההגירה לא לבזבז את ההון התרבותי שמביאים אִתָּם החדשים-מקרב-באו. הספר גם מאיר עיניים לקוראים בארץ. קחו לדוגמה את הפרק השני הכולל מאמרים מצוינים על ההיסטוריה והתרבות של ארבעת קהילות-הלשון הנדונות בספר. אנו חיים בארץ זה לצד זה, אבל הרבה מן התרבות של הקהילות השונות נותר חבוי משאר החברה. מבחינה זו מעניין הדיון בספרות הנכתבת ברוסית המופיע בחלק המוקדש לתרבות של הקהילה דוברת הרוסית בישראל. כמה מן הסופרים העולים תורגמו ללשונות רבות, אך הם עדיין לא מוכרים לקוראים הישראלים מן הזרם המרכזי (עמ' 23-25 בספר). דוגמה אחרת הם סרטים על קשיי ההיקלטות שיצרו עולים מארגנטינה, 'הקהילה הבלתי נראית', שכפי שהספר מראה, נטמעה בישראל בהצלחה מבחינה תרבותית ולשונית - אך לא תמיד מבחינה חברתית (עמ' 44). עוד דוגמה: אמנויות ההיצג של הקהילה האתיופית: שירים באמהרית או הצגות תאטרון המבוצעות בעברית או באמהרית, או בצירוף של שתיהן (עמ' 29).

המאמרים בפרק השני מצביעים על הפתיחות הגוברת של החברה הישראלית כלפי השימוש בציבור של שפות שאינן עברית, ערבית או אנגלית. אם להזכיר רק דוגמאות אחדות: שידורי הרדיו של המדינה ('קול ישראל') בשפות העולים כמעט במשך כל שעות היממה; פסטיבלים לתאטרון ולקולנוע ששפת מופעיהם היא רוסית או אמהרית. הנוף הלשוני משקף את נוכחות קבוצות העולים, בעיקר דוברי הרוסית, אבל גם דוברי הצרפתית, במיוחד בנתניה ובאשדוד. הייתי מוסיפה לדוגמאות אלה, המוזכרות בספר, שירותי תרגום בשש שפות לאורך כל שעות היממה בבתי חולים ישראליים וברשתות רב-לשוניות של רוב משרדי הממשלה וחברות

ספרים

מריה ילנבסקאיה -

רב-לשוניות בארץ קולטת הגירה: איך מלמדים, איך מטפחים

המסחר הגדולות. כל ההתפתחויות האלה יוצרות 'מעגל פתוח' (virtuous circle - בניגוד ל'מעגל הסגור'): הן משפרות את המיצב של לשונות העולים בחברה, ועם עליית המיצב עולה גם המוטיבציה ללמוד את הלשונות האלה. עם זאת, כפי שהספר מראה, יש הרבה גורמים אחרים המשפיעים על הלומד, כגון העמדה כלפי הקהילה שהעולה שייך אליה מצד החברה המארחת, טיב היחסים הפוליטיים בין ישראל לארץ המוצא של העולים, ועוד.

אחד האפיונים החדשניים של הספר הזה הוא שההשוואה של המדיניות והפרקטיקות החינוכיות נעשית כאן בין שתי שפות שהן זרות ללומדים (צרפתית וספרדית) לבין שתיים שהן 'שפות המורשת' שלהם (רוסית ואמהרית). לומדי שפות מורשת אינם קטגוריית לומדים חדשה, ואפשר למצוא סיפורים רבים בפולקלור של המורים בנוגע לדילמות שהם מציבים למורי השפה ולבלבול שהם יכולים לגרום בכיתה ללימוד שפה זרה. מספרם בכיתות הלומדות אמהרית ורוסית גדל והולך, ואם לקחת בחשבון את העלייה הגוברת מצרפת בשנים האחרונות, אפשר לצפות שלומדים כאלה יופיעו בעתיד גם בכיתות צרפתית. חוסר הניסיון בהתמודדות עם לומדי שפת מורשת ניכר במקרים רבים, ולעתים יוצר סיטואציות על גבול האבסורד. למשל, התוכנית ללימודי רוסית מוגדרת במסמכים של משרד החינוך כתוכנית להוראת שפה זרה; ועם זאת, רק לומדים שנולדו בברית המועצות לשעבר מורשים להצטרף אליה. ספרי הלימוד המומלצים לשימוש מיועדים לדוברי השפה הנלמדת כשפת מורשת. אולם בה-בעת הם מציבים את המטרה הבלתי ניתנת בעצם לשימוש ללומדים - להשתמש בשפה ברמת דוברים ילידים.

הפרק המציג את מטרות תוכנית הלימודים, המתודולוגיות, חומרי הלמידה וסוגי ההערכה שמספקים המבחנים תורם תרומה חשובה להערכת טיבן של הפרקטיקות הפדגוגיות הרווחות בהוראת שפות. המסקנה העיקרית שאפשר להוציא היא שאפילו ספרי לימוד מעולים, המתפרסמים בארצות שבהן מדוברת הלשון הנלמדת, אינם עונים על צרכי הלומדים הישראליים, משום שהם אינם מתייחסים לניסיון חייהם. הם גם אינם בונים את כשירויות הלומדים על בסיס 'לשונות המגע' - במקרה שלנו עברית ואנגלית. הפרק הזה מראה גם שהוראת אמהרית, רוסית וספרדית נותנת הזדמנות מצוינת ליצור אצל הלומדים הבנה מעמיקה יותר של התרבות וההיסטוריה של משפחותיהם בארץ מולדתן. יש לכך חשיבות מכרעת לגבי הקשרים הבין-דוריים, והדבר ברור לא רק למבוגרים. לפי התשובות לסקרים ולפי ראיונות עם הלומדים, אחד מן הגורמים המניע אותם לבחור בלשון המורשת שלהם כשפת-בחירה הוא הרצון להבין טוב יותר את שורשיהם ואת ההיסטוריה המשפחתית שלהם ולזכות כך ביתר קרבה עם בני משפחתם. אף כי הדבר עשוי להישמע מוזר, הם חשים געגועים לארץ מוצאם, געגועים שתכופות מקורם בסיפורים ששמעו מהוריהם ומהורי הוריהם. במוחם של ילדים זיכרונות-שמתוך-געגועים אלה הופכים לעתים לפנטזיות, מעין סיפורי אגדה. מאחר שלימוד שפה קשור הדוקות ללימוד הטבע, הגאוגרפיה ואורחות החיים של העם שאת שפתו לומדים, הדימויים של ארץ המוצא קונים להם אופי מציאותי יותר לאחר לימוד שפת המורשת בבית הספר. ראוי לציין כי ראיונות עם מתבגרים מראים שחלק מהמוטיבציה

ספרים

מריה ילנבסקאיה -

רב-לשוניות בארץ קולטת הגירה: איך מלמדים, איך מטפחים

שלהם ללמוד את שפת המורשת הוא הרצון לתרום להתמשכות השימוש בה בישראל - סימן מבורך לכך שבני דור האחד-והשני במשפחות העולים גאים במורשתם ופתוחים למציאות רב-לשונית בחברה.

הספר מעלה שאלות חשובות לגבי תפקיד הוראת השפה בבשלות של מתבגרים. קרוב לוודאי שיותר מכל נושא בית ספרי אחר, לימוד השפה מאפשר לילדים להשוות את ניסיונם עם חוויות בני גילם בארצות אחרות בפרקי זמן שונים. כשהם מונחים בתבונה, ילדים לומדים להוקיר ולכבד את הערכים ואורחות החיים של תרבויות אחרות. ובלומדנו על אחרים אנחנו מתבוננים יותר בעצמנו ומגיעים לכלל הבנה טובה יותר של תרבותנו שלנו.

תָּמָה אחרת שהספר מבליט מאוד - התפקיד והמיצב של מורי השפה. תדיר אנחנו ניצבים בפני תפיסה שגויה של מורי השפה, שחולקים אותה הדיוטות ואנשי מנהל. על פי תפיסה זו, די לה למורה לשפה לשלוט באופן 'מושלם' בשפה שהוא מלמד. אך אנו יודעים יפה - והספר מראה זאת באופן ברור - שלמורה טובה לשפה דרוש מגוון רחב של מיומנויות, ועליה להיות מצוידת בידע בלשני ובידיעת תאוריה ומתודות פדגוגיות. על מורה כזאת להיות בעלת תושייה בבחירת פעילויות המתאימות ללומדים, רגישה לשינויים המתחוללים בסגנונות הקוגניטיביים של הדור החדש, וחיוני שהיא תתור ללא הרף אחר חומרים חדשים העשויים לעניין את הלומדים. על המורה לשלוט בטכנולוגיה, וחשוב לא פחות מכך - להיות מסוגלת לעורר התלהבות לנושא שאינו נהנה מיוקרה רבה.

נקטתי לשון נקבה בהקשר זה לא כדי לעמוד בדרישות התקינות הפוליטית, אלא משום שרוב המורים בבית הספר, ובהוראת לשונות בפרט, הן נשים. לרוע המזל, היוקרה של מקצוע המורה היא נמוכה - בישראל ובחלק מן הארצות בעולם המערבי. לא במקרה שביתות בתביעה להעלאת שכר אינן נדירות בתחום הזה. מעטים הם יחסית הגברים, הנחשבים עדיין בחברתנו למפרנסים העיקריים, הפונים לעסוק במקצוע ההוראה. מצביע נוסף על היוקרה הנמוכה של המקצוע - העובדה שאין מחלקות באוניברסיטה המתמחות בהכשרת מורים להוראת אמהרית, רוסית וספרדית. זה מדאיג ביותר, ומשום כך אני סבורה שכעוסקים בהוראה בתחום זה עלינו לנצל כל הזדמנות להפנות את תשומת הלב של הציבור ושל מקבלי ההחלטות למצוקתם של המורים שבמידה רבה עליהם להיות אוטו-דידקטים (כלומר, להכשיר את עצמם בכוחות עצמם לעיסוק בתחום ההוראה שלהם), לרוץ מבית ספר לבית ספר משום שרובם עובדים במשרה חלקית, או גרוע מכך: להשלים את הכנסתם בעיסוקים 'ליליים' על ידי עבודה בכל דבר שמכניס כסף. מן החלק בספר העוסק במורים לאמהרית אנחנו לומדים שכולם עובדים רק שעות אחדות בשבוע ועליהם להשתכר למחייתם כעובדי מפעלים, מתדלקים בתחנות דלק, שומרים או מנקים. כדי ללמד היטב על אדם ללמוד כל הזמן, אבל בתנאים כאלה התקדמות מקצועית היא כמעט בלתי אפשרית. אם להסיק מן הראיונות עם מורים המצוטטים בספר, כמה מהם מסורים ביותר לעיסוקם החינוכי ונלהבים לשפות שהם מלמדים, אך אין זה מן התבונה לנצל את האיכויות האלה ללא מתן גמול מתאים.

ספרים

מריה ילנבסקאיה -

רב-לשוניות בארץ קולטת הגירה: איך מלמדים, איך מטפחים

להיעדר השקעה במורים טובים עלולה להיות השלכה שלילית: כבר עכשיו צעירים מוכשרים מסרבים לבחור בהוראת שפה כיעודם. אני מקווה שהספר הזה יגיע לקהלים שונים - חוקרים ומורים, הורים ופקידי משרד החינוך, וישיג את ייעודו העיקרי: להביא תועלת לדור הישראלים הצעיר.

ספרים

מריה ילנבסקאיה -

רב-לשוניות בארץ קולטת הגירה: איך מלמדים, איך מטפחים